

Jókai Mór és szülővárosa*

Komárom a XIX. század elején, tehát *Jókai Mór* születésekor élte fénykorát. Feljegyezték, hogy egy-egy farsangi karneválon háromszáz szánkó is felvonult a város főutcáján. A gazdasági jólét a napóleoni háborúktól kezd emelkedni, amikor megerősítik a város védelmi rendszerét, sőt amikor 1797 decemberében a pozsonyi diéta oly hirtelen bezárta kapuit, a Napóleon ellen felkelt nemesség Komáromban szállt táborba. Így került ide maga *Csokonai* is, amikor a hadbaszállt nemeseket üdvözölte versével. A nagyarányú építkezések fellendítették a helyi ipart és kereskedelmet is. Számptalan céh működött a városban, és mindegyik céh tagjai más-más ruhát viseltek. Messze földön híresek voltak a komáromi gombkötők és mentekészítők. Remekeiket, a komáromi mentét egészen a második világháborúig viselték a kurtanemesi származású szekeresgazdák, kiknek saját bandériumuk volt, száz válogatott legénnyel. A szerzőnek még volt alkalma látni a saját zászlajuk és kapitányuk vezetése alatt felvonuló lovasbandériumot. De a vízimolnárok sem maradtak el a dicsőségben, és tarka, kelepelő hajóikkal végigállták a győri Duna-ágot, az ő lisztjükből készült a híres komáromi cipő, amit a terebélyes asszonsyágok nagy asztalokon árultak a városház előtti piacon. De szólnunk kell még a halászokról és a hajóácsokról, a büszke superokról — lévén Komárom három folyó városa —, kiknek hajói fával, gabonával megrakottan leúsztak egész Szerbiáig. A céhek sokasága, lakóinak gazdagsága jellemezte tehát a századfordulón Komáromot. A törökök elől menekülő rácok egészen a városig felhajóztak dereglyéikkel, ott letelepedtek és felvirágoztatták a kereske-

Komáromi kalendáriumból való kép. (A XIX. szd. első fele)

* Részlet a szerző *Jókai* nyomában című, készülő monográfiájából.

delmet. A város főutcáját el is nevezték Rác utcának, mivel ott álltak a kereskedők gyönyörű palotái. Köztük a Brazovics-ház, amelynek gazdjáról az Aranyember című regényben olvashatunk. S a város lakóinak ajkán még ma is él a víztorny mellett Rác-kert emléke, amely a rácok temetőkertje volt.

A virágzó gazdasági élet — főként a Duna jóvoltából — magával hozta a szellemi kibontakozást is. Itt jelenteti meg Pécseli József 1790—1792-ben az első magyar nyelvű antológiát Mindenés Gyűjtemény címmel. *Kultsár István*, a tudós komáromi tanár volt a megalapítója a Hazai Tudósításoknak 1806-ban, amely Magyarország első országos jellegű hírlapja volt, s az ő jóvoltából Komárom már 1828-ban nyilvános közkönyvtárral dicsekedhetett. Szólni kell még a Komáromi Kalendáriumról is, amely *Weinmüller Franciska* nyomdájában készült. A szerkesztők között ott találjuk a helyi gimnázium híres tanárát, *Czuczor Gergelyt* is.

Ebben a jómódú és szellemileg felvilágosult Komáromban látta meg a napvilágot *Pulay Mária* és *Jókay József* városi árvagyám sorrendben ötödik gyermeke, akinek megérkezéséről az apa így emlékezik meg: „1825 esztendőben az isteni kegyelmes gondviselésnek irántam és házam népe iránt való jóságát tapasztaltam különösen. Most ugyanis a feleségem sok betegeskedés után szerencsésen szült egy fiát februárius 18-án délután négy órakor, amidőn én bizonyos dolgok végett Bagotán voltam. Ezen kis fiunkat megkereszteltük 20-án Móricznak.”

A komáromi kollégium diákja

Vörösné, a Jókay család mindenese azzal a nagy újsággal fogadja az iskolából hazatérő Esztikét, hogy a kis Lajoska visszajött a mennyországból. Az újszülött valóban a Lajos nevet kapta volna, ha a keresztszülők — szám szerint tizenhatan — nem tiltakoznak, mivel alig pár esztendő alatt a Jókay család már két kis Lajoskát kísért ki a komáromi temetőbe. Így aztán a családfőnek, Jókay József városi árvagyámnak kedvenc hőséről, Benyovszki Móricról keresztelték el a család sorrendben harmadik élő gyermekét — Károly és Eszter után — Móricra.

Nagy is volt a tisztesség a komáromi Móricok között. Lévény mindegyik jómódú szekeresgazda, minden család három nap ingyen fuvarát vállalt a Jókay családnak a Nagy Mihály és a Szombathy utca sarkán épülő házánál. Fel is épült hamarosan az új hajlék, és a kis Móric még két éves sem volt, amikor a család a Vármegyeház utcából¹ — ahol csak bérben laktak — a saját otthonába költözött.

Ez volt a kis Móric számára a gondtalan gyermekévek tanyája. Meleg családi környezetben nőtt fel, patriarchális légkörben, amely oly jellemző volt a régi Komáromra. A névnap ünnepségek, a szűnni nem akaró disznótorok, s a rokoni összejövetelek szinte egy nagy családdá forrasztották össze a város lakóit.

Vály Mari, Jókay Eszter lánya így emlékezik a múlt századi Komárom légkörére: „A szabadságharc előtti időben rendkívül élénk társas élet virágzott Komárom városában. Olyan igazi, keresetlen, minden teketória nélküli barátságból származó összejövetelek tették rövidde a téli estéket, mikről a mai kor gyermeke már fogalmat sem tud alkotni magának.”

A családi otthon hatásairól és a meghatározó benyomásokról *Lengyel Dénes* az írója, hogy „... A komáromi otthonban alakultak ki (Jókai) jellemének fő vonásai; a szelídség, a hazaszeretet és a humanizmus.”

Jókay József, az apa, költői lélek, maga is szorgalmasan forgatja a tollat, Jókayné *Pulay Mária*, típusa volt a férfias lelkű asszonynak, aki a család minden gondját a vállára tudta venni. El is nevezték hamarosan „Jókayné uramnak”. Maga az író így emlékezik vissza a családi házra, annak meghitt légkörére: „Kora gyermekésemektől kezdve mindig a legjobb családi életet láttam magam körül. Otthon mindenki szeretete egymást; szüleim, testvéreim engemet valamennyien és én is őket. Soha egy zokszó nem hangzott a házunknál. És ahova idegen helyre kerültem, mindenütt valódi puritán szokások, jellemes, derék emberek álltak előttem. A pozsonyi, pápai, kecskeméti házigazdáimnak családjával úgy összerokonultam, hogy ivadékaik késő korukig testvérüknek néztek.”

A Jókai-ház² tágas, három szobából álló épület volt, a Szombathy utca felőli oldalán széles „gang”-gal. Az épület részletes leírása Vály Maritól maradt ránk, aki

¹ A Vármegyeház utcai házat a szabadságharc során lebombázták, majd később újjáépítették, nagyjából megőrizve az épület eredeti architektúráját. Az épületen a költő emléktáblája áll.

² A Jókai-ház emléktábláját 1881-ben leplezték le a szülőházon és a családi házon is.

külön kiemeli a folyosó boltíveit tartó vörös márvány oszlopokat, amelyekből még ma is látható egy-kettő a muzeális emlékként kezelt Jókai házban. Alig kőhajításnyira esik innen a kálvinista kollégium, ahol Jókay Eszter férje, a tudós *Vály Ferenc* tanított. Ide vitte el Mórícot édesapja alig öt és fél éves korában, hogy a tudományokkal ismerkedjék. A kollégium kis harangja szép csilingelő hangjával hívta a város tanulni vágyó ifjait. Jókay Móric azonban soha nem várta be a harang hívó szavát. O már jó egy órája ott ült a professzori dolgozószobában Vály Ferencel aki az angol és francia nyelvre tanította ifjú sógorát. Vály hamar fölfedezte a géniust a kis Mórícban. „Egy Jókay Mórícnak kivételes embernek kell lenni” — mondta. A mindig halk szavú és túlságosan is szerény Vály Ferenc volt az ifjú szellemi és lelki formálója. Vály Ferenc lánya így ír a híres kollégiumról: „A komáromi kálvinisták szép tornyú templomával átellenben, nagy kiterjedésű, virágos udvar belső végén állt az egyszerű, de tekintélyes alakú, szilárdan megépített, egyemeletes kálvinista kollégium. Bádoggal bevont kicsi tornyának harangocskája igyekezett minden alkalommal legalább néhány másodperccel megelőzni vékony hangjával a város összes harangját mikor csak valami rendkívüli esemény hirdetésére megmozdítandók voltak néhez ércnyelvéket.” Az épület homlokzatán a következő szövegű márványtábla állt:³

MUSIS POSITUM
SUMPT. ECCL. REF. COMAROM
MDCXCVI

Innen került ki a magyar tudományos világ sok jeles képviselője. Jókain kívül *Péczei József*, *Tóth Lőrinc*, *Beöthy Zsigmond*, *Beöthy László* és még sokan mások. Sőt a neves épület már régebben beírta a nevét a magyar irodalomtörténetbe, mivel falai között ismerte meg *Csokonai Vitéz Mihály* szerelmi költészetének ihletőjét, *Vajda Júliát*, az örök Lillát.

Erdemes megállni még egy pillanatra Vály Mari emléke előtt. Jókay Eszter lánya rajongásig szerette és bálványozta a nála alig 15 évvel idősebb Mórícot. Több volt ez mint egyszerű rokon szeretet. Jókai volt a fiatal lány számára az elérhetetlen ideál; nem csoda hát, ha az író halála után egy nagy terjedelmű monográfiában állított emléket Jókai Mórnek.

Jókai Mór évtizedekkel később is kedvesen emlékezik komáromi iskolájára. Különösen az első tanítója hagyott emlékezetében igen mély nyomot: „Volt az elemi iskolában egy kedves tanítóm, Székely Sándor, aki a lecke után sokszor ott tartott az iskolában s mesélt nekem régi szép adomákat Mátyás királyról.” Mesterének névnapjára írja Jókai az első versét 1832. március 16-án.

Éltesd uram Tanítomat,
Tartsd meg az én rectoromat,
Hogy a jóra vezéreljen,
Hogy az ördög kárt ne tegyen
Az én lelkemben.

Jókai még komáromi diák, s mindössze kilenc éves, amikor az első, nyomtatásban is megjelent verse megszületik. Maga az író így meséli el az esetet: „Történt, hogy odafönt járt Komáromban Tóth Lőrinc,⁴ a tudós akadémiától pályakoszorúzott költő (Komárom a poéták hazája) s meglátta az én versemet. Elhozta Pestre és kiadta... Ez volt a fátumom. Ezzel el volt döntve, hogy nem lesz belőlem se szolgabíró, se vicefiskális.”

„Az én időmben a komáromi Kollégium volt a Felvidék Mekkája — írja később Jókai — ahova nemcsak a megyebeli fiatalság, de a szomszéd Pozsony megye... ifjú nemzedéke is begyülekezett. A komáromi Kollégiumból kerültek ki sok nevezetes tudósok és írók, akiknek sorában főlemlítem... Pécelít... Tóth Lőrincet, Beöthy Zsigmondot... (Magam se húzom le a fejem az asztal alá). A „Muisis positum” épület szellemfénye szétragyogott az egész Felvidéken.”

³ A műzsák otthonának állította a komáromi Református Eklézsia 1796.

⁴ *Tóth Lőrinc* (1814—1903) Komárom egyik büszkesége. Alig 22 éves, amikor az Akadémia fölveszi tagjai közé. Neves jogtudós és drámaíró. A Hunyadi László című dráma szerzője. 1848—1849-ben tagja volt a Honvédelmi Bizottmányynak, ezért Világos után halálra ítélik, majd kegyelemben részesül. Szülőházán emléktáblát és domborművet helyeztek el, amely 1945-ig díszítette az épület homlokzatát. A táblát a Református Egyház őrzi.

A komáromi ügyvédbojtár

Jókai — miután Kecskeméten befejezte tanulmányait — azzal az elhatározással indult haza Komáromba, hogy prókátor lesz, ahogy azt édesapja meghagyta. Be is állt patvaristának *Asztalos István*hoz, a neves komáromi prókátorhoz. Háromnegyed évig bojtárkodott, s közben tovább dolgozott Kecskeméten megkezdett regényén, a *Hétköznapok-on*. Mivel a Szombathy utcai családi háznál nem lelt nyugalmat a munkához, minden szabad idejét a romantikus szigeti kertjükben töltötte. A kis kerti fakunyhó volt a kedves tanyája: „Oh — írja ő maga — az a kis fakunyhó ott a dunaszigeti gyümölcsöskertben,⁵ az volt az én legdrágább palotám, amiben valaha tanyáztam. Ott írtam meg első regényemet. Egy másik fontos adat: „Itt szövődik Asztalos Etelka iránti szerelme” — írja ekkorról *Lengyel Dénes*.

Eszményi szerelem bontakozik ki a szigeti kertben. Jókai megmagyarázza Etelkának, hogy ő a szabadban fel-alá járkálva költi regényeit. Ezért kérdi tőle a tengerszemű hölgy: „Eszterint, mikor ön azon a hosszú sétányon végig vágat sebes léptekkel, olyankor sem lát, sem hall? — De igen, látok füvet, fát, virágot, gombát, fatörzset, szederindával befutott nádkunyhót. Azokhoz hozzákötöm a gondolataimat, mint a pók fonalat; hallok is sárgarigó fütyöt, cinegecsevegést, távol a hajókról jövő túlkölést, szunyograj zümmögését; az nekem mind sűg, mesél valamit, a döngő darrás kölcsönadja szárnyát a képzeletemnek... akkor aztán beveszem magamat a mi kertünk kis fakunyhójába s ott senkitől sem háborgatva, leirom azt a képet, ami a lelkem előtt áll.”

A kisvárosi pletyka, ami nagyhatalom volt az akkori Komáromban, tragikusan elrontotta a két fiatal szerelmét: közéjük állította a vallási különbséget. „Míg én élek — jelentette ki Jókainé uram — meg nem engedem, hogy az én fiam katolikus lányt vegyen el.” Etelkát annak az esztendőnek őszén kísérték ki a komáromi temetőbe.

A Jókay családban igazi patriarchális rendszer uralkodott. Mindig együtt volt az egész nagy família, hol a családi háznál, hol Károlyéknál — aki a jogot vitte tovább az édesapja után —, hol pedig Eszteréknél, a Kapitány utcában. Vályék a kollégium mögötti rektori lakást bérelték,⁶ amely kertjével az iskola, ablakaival pedig a Kapitány utca felé fordult. Egy alkalommal, amikor a Szombathy utcai házat vendégek foglalták el — belőlük soha ki nem fogyott az öreg Jókainé —, Móric is Vály sógoréknál tartózkodott, itt érte őt *Petőfi* látogatása. Találkozásukat Vály Mari így mondja el: „... Ez valami idegen — vélte kedves apám, és sietett kinyitni az ajtót, melyen egy szokatlan öltözetű, az én kis Móric bátyámnál jóval alacsonyabb barna fiatalember jött be gyors mozdulattal, s mintha az én kis Móric bátyámon kívül mást nem is látott volna, hozzá sietve átölelte. »Rád találtam hát végre Marci szentem!« — mondá örvendezve. »Petőfi ez a jó fiú, kedves Eszter néném, Feri bátyám« — magyarázta a feltalált és megölelgetett Marci szentem. — »Te csak megtaláltál — folytatá aztán Petőfihez szólva —, mert nem voltam elveszve. Dehát te hol jársz itt, ahol a madár sem jár?« — »Hát tudod, kint sétáltam, mint az árva golya a Duna parton, mikor a Bécs felé menő gőzös indulóban volt; gondoltam egy ugrásra meglátogatlak... rossz fiú, mert tán egészen el is feledkezteél rólam?« Kis ideig még évelődtek, beszélgettek ott együtt az anyémekkel, aztán elmentek a szigetre⁷ sétálni...» A komáromi Duna-szigetről *Takáts Sándor*,⁸ a város neves krónikása ezt írja: Ki nem olvasta az Arany-emberben a Senki-szigetének megragadó leírását? Ne higyük — amint sokan állítják —, hogy ez is Jókai ragyogó fantáziájának teremtése! Ifjúkori emlékének a felújítása ez. A senki-szigetének a leírása, fái, virágai, vizinövényei ugyanis a valóságban a komáromi sziget hű festése. Ha valaki virágfakadáskor a Dunán Komárom mellett utazott, láthatta a Senki-szigetét. Óriási fehér és rózsaszín folt ilyenkor

5 Jókay József 1820-ban vette meg a szigeti kertet, melyet a család oldalágon 1904-ig birtokolt.

6 A Kapitány utcai rektorlakot a városrendezés során 1963-ban lebontották, pedig annak idején Petőfi is itt szállt meg.

7 A szigeten épült fel az első Jókai emlékmű, az ún. „filagória”. Alatta állt Jókai mellszobra (1908), azonban a háborús évek során elpusztult. A „filagória” ma is eredeti állapotában látható.

8 *Takáts Sándor* (1860—1932) komáromi születésű történész. Előbb a bécsi, majd a pesti levéltár igazgatója. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának. Számos történelmi és irodalomtörténelmi tanulmány szerzője. Nevéhez fűződik Komárom történetének tudományos feldolgozása is.

a komáromi sziget, telve madárénekkel. S ha ilyenkor erősebb szél fúj, a hulló szirmok millióját sodorja a Dunába.”

Jókait más tekintetben is meghihlette Komárom. Ismét Takáts Sándort idézzük: „E sorok írójának még meg volt a szerencséje, hogy személyesen ismerhette a nagy költőt. Hát bizony egyébről sem beszéltünk, mint szülővárosunknak, Komáromnak múltjáról. S én, a város monográfusa, álmélkodva hallgattam, minő alaposan ismeri ő e sokat szenvedett város múltját. Nem csoda tehát, hogy oly mesteri módon és mégis oly híven írta meg a komáromi nagy földrengést, a dunai híd leszakadását, a nagy tűzvészt stb. A monarchiáról szóló nagy munkában is ő akarta Komáromnak és vidékének múltját és jelenét megírni. Nagy kár, hogy a betegség ebben megakadályozta. Így aztán nekem kellett megírnom.

Mikor költőnknek ideje is az estvéhez közeledett, s mikor utolszor fordult meg Bécsben, felkeresett ott a levéltárban. Szokása szerint ezzel állt elé: No, mit csinál a mi Komáromunk? Ezúttal én meséltem neki a városi jegyzőkönyvekből vidám és regényes dolgokat. Szép két szemei felragyogtak olykor s így szólt hozzám: Ocsémuram, mért nem mondta előbb ezeket, mily szép dolgokat írhattam volna belőlük! Még megtehefi — mondám én. — Már késő — felelé ő. S csakugyan késő volt...”

A komáromi föld

„Kossuth Lajos temetése óta nem volt ilyen díszes temetés, mint amivel Jókai Mórt kísérte utolsó útjára a közrészvét” — írja a temetéséről a Pesti Hírlap. A gászszertartás a Nemzeti Múzeum előtt zajlott le. Komárom képviselője, Tuba János⁹ országgyűlési követ, a Kerepesi temetőben búcsúzott el a város nagy fiától. „Szülőfölded van itt haló poraidnál. Búcsút venni jöttünk. Éltednek reggelén Komárom köszöntött az első »Isten hozott«-tal, illő, hogy Komárom mondja az utolsó »Isten hozzád«-ot is midőn pihenni a sírok éjjelebe térsz. Elsők voltunk az örvendezők között ringó bölcsőd körül és most sírodnál a gyászolók között az utolsók vagyunk... Komárom adott a világnak téged és te egy világot adtál nekünk cserébe, melyet eget vívó fantáziád a héroszok ezreivel népesített be, és a tündérország központjává szülővárosodat, Komáromnak rom és dicsőség-lakta ősi földjét tetted... Halhatatlanná lett városunk általad. Elpusztulhat, elsöpörheti a föld színéről forgó viszontagságok vihara, de emléket időtlen időkig megőrzik dicső műveid... Második édesanyád: szülővárosod mély gyászba öltözött. Szülővárosodból, szülőházad földjéből hoztunk magunkkal néhány porszemet. Hadd vegyüljön össze a bölcsőd ringató édes anyai föld sírod göröngyével s tegye szebbé, édesebbé síri álmodat s öllekzezzék majdan hamvadó poraidal... Örök büszkeségünk, fényes dicsőségünk, világokat hódító diadalmi utadból pihenni e sírba tért komáromi fiú: Jókai Mór, Isten veled!” Tuba János beszédének végeztével a komáromi földet beszórták a nyitott sírba, és Csóka Józsi komáromi cigányprímás zenekara eljátszotta Jókai Mór kedvenc nótáit.

Dr. Szénássy Zoltán

⁹ Tuba János (1863–1921) Komárom város közigazgatója és országgyűlési képviselője. Neves publicista, a Komáromi Lapok főszerkesztője. Sírfelirátának szövege: Szülővárosáért élve nemzetének dolgozott.